

Irene Hagelin

Kenkäheinää ja voimannäyttöjä

– elämää saamelaiskylässä

Omistettu

*Sagalle,
ihmeelle joka tuli maailmaan
mikaelina 2010*

Kenkäheinää ja voimannäyttöjä
© Irene Hagelin

Ulkoasu: R. Penttinen
Kustantaja: Mediapinta, 2011

ISBN 978-952-235-124-1

Sisällys

LUKIJALLE	11
ALKUSANAT	13
UTSJOKI	16
1960-luvulla	16
UTSJOKI	29
1970-luvulla	29
IVALO	111
1970-luvulla	111
JÄLKIPUHEISIIN	166

”Jos emme sitoutuisi täyttämään lupauksia,
me emme milloinkaan pystyisi saavuttamaan
kyllyksi identiteettiä ja jatkuvuutta, sellaisen persoonan
rakennusaineita, josta voidaan kertoa tarina.
Meistä jokainen olisi tuomittu vaeltamaan neuvottomana
oman yksinäisen sydämensä pimennöissä,
pääsemättä irti sen alati vaihtuvista mielialoista,
ristiriidoista ja epämääräisyyksistä.”

– Hannah Arendt -

LUKIJALLE

Kieli on elävä olento, joka voi elää ja vaikuttaa vain ihmisten välisessä vuoropuhelussa. Kieli alkaa muokata asuntoa itselleen lapsessa noin vuoden ikäisenä, siitä alkaen kun lapsi nousee seisomaan ja sanoo ensimmäisen sanan.

Jos joudumme pois ihmisyyttä, koko ihmisen olemusta ja ihmisyhteisöä kannattelevan ja rakentavan puheen yhteydestä, kadotamme yhteyden itseemme, toisiimme ja maailmaan, ja Jumalaan.

Menettäessämme yhteyden kieleen, sanojen täyteen merkitykseen, käsitteiden elävään sisältöön tai yhteyden jäädessä kokonaan rakentumatta, jää myös ajattelu vajaaksi. Eläminen pelkän epämääräisen tunne-elämän varassa johtaa yhteyden kadottamiseen muuhun maailmaan.

Voimme ymmärtää toisiamme ja maailmaa täydesti vasta silloin, kun ymmärrämme omat kokemuksemme ja havaintomme, yhdistämme ne ajattelemalla. Ajattelun tapahtumassa, omassa ajattelussaan, ihminen kokee itsensä, oman olemuksensa, ja tässä itsetietoisuudessa, sen kautta, ulkopuoliseksi koettu maailma ilmiöineen voi eheytyä ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi.

Etsiessäni yhteyttä erään kielen olentoon, syntyi kertomus toisen kielen menettämisestä, mikä on merkinnyt tietyn sukupolven kohdalla perheen ja suvun sisäisen kommunikaation katkeamista, etäännyttä omasta kulttuurista, ja elämistä kahden kulttuurin välisessä kuilussa.

Mutta yhteys kieleen, laajemmin ajateltuna Sanaan, sulkee kuilun. Ajateltu puhe luo uusia yhteyksiä, ja korjaa vanhoja.

ALKUSANAT

Pohjoisen kieli on saamenkieli, mutta meidän kylän lapsille puhuttiin vain suomea kotona, koulussa ja kaupassa. Saamesta ei ole mitään hyötyä, sillä ei maailmassa pärjäisi, siksi sitä ei kannattanut lapsille puhua, näin vanhempamme suhtautuivat äidinkieleensä, ja vaivihkaa siirsivät uskonsa seuraavalle sukupolvelle, meille. Ja mihin vanhemmat uskovat, se siirtyy perheen ilmapiiristä ja asenteista suoraan lapsen uskoksi. Joskus vanhempamme sanoivat suoraan, että saamelaisuutta ei pidä tuoda esiin, ei puhua siitä, vaan parempi on olla hiljaa; ”mitä siitä puhumaan”. Lasten ei haluttu opettelevan omaa äidinkieltään. Vanhemmat puhuivat lapsille koulussa oppimaansa vierasta kieltä huomaamatta, ettei Suomi ole koko maailma, eikä suomellakaan kovin pitkälle pärjää. Jos kerran hyötyä ajateltiin, miksei lapsia sitten laitettu kouluun Norjan puolelle.

Lapsille puhuttiin vain suomea, ja lapset puhuivat keskenään suomea, käyttivät vierasta kieltä, suomen sanoja, tyhjiä ja värittömiä sanojen kuoria. Oli hämmentävää kuulla ympärillä puhuttavan äidinkieltään, ymmärtää sitä, mutta olla koskaan sanomatta sanaakaan sillä kielellä. Äiti puhui saamea isän kanssa, mummien ja ukkien, enojen, setien ja tätien kanssa, puhelimeen puhuttaessa eritoten käytettiin enimmäkseen saamea. Saamenkieli vaihtui nopeasti suomeksi, ihan noin vain, ja taas saameksi. Kielen vaihtumista seuratessa tuntui kuin olisi seisonut itsensä vieressä; juuri kun oli pääsemäisillään mukaan saameen, vaihtuikin kieli suomeksi, ja toisinpäin.

Kun vanhemmat olivat aikansa puhuneet saamea lastensa

pään yli, muotoutui saame kuin huomaamatta heidän keskinäiseksi salakielekseen. He puhuivat mielellään saamea, kun käsillä oli asioita, joista arvelivat, että lasten on hyvä pysyä tietämättöminä, ja saattoivat unohtua käyttämään saamea senkin vuoksi, että ymmärsivät toisiaan paremmin omalla kielellään.

Pikkuhiljaa liuta lapsia alkoi liukua ulos arjen tapahtumista, vanhempiensa kokemusmaailmasta, suvun ja kylän perinteistä, tämän maailmankolkkan elämästä, kokonaisesta kulttuurista. Luisuimme ei-kenenkään-maahan. Emme olleet samaa maata kuin vanhempamme, emme olleet oikeastaan mitään maata, mistään kotoisin, vaan rupesimme elämään omituisessa tyhjiössä ja muotoutumaan merkillisiksi rajatapauksiksi, kielettömät.

Kun kirkonkylältä mentiin muutama kilometri mihin tahansa suuntaan, alkoi puhe itsestäänselvästi soljua saamenkielellä ja silloin, kun kotiin tuli vieraita, rupesi saame suhisten nousemaan ja laskemaan, kierähtelemäänkin. Saamen myötä huoneeseen tulivat kaikki värit. Ne säästivät saamen suhinaa ja mäläkätystä, kiehtelua ja pompahtelua. Saame teki huoneessa aivan erilaisia liikkeitä kuin suomi, se liikehti paljon eloisammin.

Kun äiti puhui vieraitten kanssa saamea, alkoi hän liikkua ja nauraakin eri tavalla, aivan kuin olisi tanssinut vapautuneesti ympäri huonetta. Äidin sydän tuli näkyväksi, valoisaksi, ja se pompahteli iloisesti. Saamenkielen myötä kotiin tuli ikivanha varmuus, ja kun kieli sitten taas vaihtui suomeen, piiloutui elämä silmän räpäyksessä jonnekin, ja tuntui kuin kaikki olisi kuivettunut siihen paikkaan. Suomen kieli ei liikkunut sydäntä, eikä sillä voinut valaista asioita, vaikka en ole varma, saattoiko saamellakaan valaista, mutta ainakin sillä saattoi värittää, ja värit tekevät kaiken eläväksi. Suomen puhumisessa oli sama tuntu kuin seurakuntatalon pihaa ko-

ristavissa kelohongissa, jotka kuivina jököttivät kohti taivasta. Yhtä harmaan mitätön oli kielen värikin. Tällä harmaalla, elottomalla kielellä meillä kuitenkin puhuttiin: lyhyesti tokaisten, kummallisilla hokemilla, ei sillä tavalla iloisesti nauraa käkättäen niin kuin kuultiin toisella kielellä puhuttavan.

Suomi oli tullut pappien ja opettajien mukana tunturin yli, kutsumatta. Uusi kieli tuotiin uusien oppien, muun maailman uskon ja tiedon kanssa kylään, ja oli vain alettava puhua suomalaisten kieltä, opetella asioita, joita ei aiemmin oltu hoksattu tarpeellisiksi. Suomen sanojen merkitykset eivät ehtineet vuosikymmeniin Petsikko -tunturin pohjoispuolelle. Lienevätkö ehtineet vieläkään.

UTSJOKI

1960-luvulla

Äiti seisoo ikkunan luona. Hänen voisi luulla katselevan ulos, mutta ei hän katso. Siitä sen tietää, ettei katso, kun värit hänen ympärillään liikuskelevat hitaasti heijaten. Tänään on liikkeellä läpinäkymätön vaalean sininen, johon kiertyy mukaan lilan harmaata. Eikä se tunnu osaavan päättää, lähtisikö vai jäisikö. Äiti antaa sen kierrellä ympärillään, mutta ei välitä ottaa siitä kiinni. Värien leikki menee kuin huomaamatta ohi, äiti on keskittynyt kuuntelemaan. Hänen sisällään soi. Viulut soivat ja orkesteri säestää myötäillen niitä. Musiikki liikuttaa äitiä, kuljettelee häntä korkeuksissa. Mutta juuri siellä, korkeimmassa kohdassa, alkavat kellot helistä ja äiti herää tähän maailmaan. Oli tullut sopiva hetki päästää oma ääneni soiton sekaan ja pudottaa äiti takaisin mummilan kamariin. Äiti kääntäisee orkesterin villatakkinsa sisään ja kääntyy katsomaan minua.

Äiti täyttää kohta yhdeksäntoista, ja minä olen juuri tullut maailmaan. Äiti on alkanut hoksata, että syntymäni sitoo hänet tiukasti tänne. Hän ei ehtinyt lentää etelän maalikyliin elämää maistelemaan, kun jo joutui rengastetuksi näille pohjoisille palkisille, missä musiikista ei saanut tuulahduksia kuin harvoin, pienen, särisevän transistoriradion välityksellä. Särinän säestyksellä radiosta saattaa saada vain kalpean aavistuksen musiikin todellisesta voimasta, mutta näillä surumielisyyden ja huolen täyttämällä seuduilla pieni murunenkin

riittää pitkäksi aikaa. Ihmisen on hyvä olla vähään tyytyväinen, niin ei tule isoja pettymyksiä. Eikä elämää ole helpoksi tarkoitettukaan, vaan kestettäväksi, vaikka mitä tapahtuisi. Loppujen lopuksi asioilla on kuitenkin aina taipumus järjestyä, koska Elämä tekee korjaavia liikkeitä yllättävissä kohdissa, ja menee eteenpäin. Lueskelin aikuisia ympäröivien värien kirjosta opastusta tämän maailman asukkaana olemiseen. Talletin kaiken vastaisen varalle, mutta tuo tummien värien kirjo hämmästytti loputtomassa vivahteikkudessaan ja etenkin hämmästytti ero siihen, mistä olin tullut. Pian alkoi entisen maailman heleys himmetä, jäädä taakse ja oli asetettava näiden ihmisten luokse, tähän maailmaan.

Vuotta aikaisemmin oli mummilan vieraskamarissa juhlistu häitä. Isä oli nähnyt äidin ensimmäisen kerran tämän ollessa 12-vuotias, ja oli silloin heti hänet nähtyään sanonut, että tuo tyttö tuossa on hänen tuleva vaimonsa. Siitä alkaen isä oli odotellut tytön kasvavan neidoksi. Äiti oli tuskin ehtinyt ripiltä, kun isä pitkän ja vähän jo kärsimättömänkin odottelun jälkeen pääsi häntä viimein jallittelemaan vaimokseen. Äiti oli kuitenkin rippikoulun jälkeen lähtenyt vielä emäntäkouluun, vaikka olisi kelvannut isälle ilman sitäkin.

Asuimme mummilassa, koska pikkumökki oli vielä rakenteilla. Kaupan mummi joutui tulemaan hieman vastentahotoisesti tervehtimään ensimmäistä lapsenlastaan taloon, jota hän ei kovin suurella arvolla pitänyt, ja silmäilikin vierailulla ympärilleen pitkin nenänvarttaan osoittaen eleillään, että talo asukkaineen on aivan eri sarjaa kuin hän. Katsellessani mummia ensitapaamisella, annoin itseni tuumailla, että onpas minua mummillä siunattu: pikkuruuisella ja tuikean sisukkaalla sekä hyvin arvonsa tuntevalla. Mummin suu oli supussa ja tummissa silmissä välkehti kaiken näkevä katse. Minua mummi katseli hyväksyvästi odottaen ilmiselvästi paljon tulevilta vuosilta, ja päätti näemmä siinä paikassa ruveta ensisijaiseksi

kasvattajakseni, vaikka ei sitä tohtinut ääneen sanoa, aikoi muovata minut sopivaksi ihmisten ilmoille. Sitä mummi ei kuiten hoksannut, että olin jo tullessani päättänyt, etten antaisi hänen kovin pitkälle minua johtaa, vaan lähtisin heti sopivan tilaisuuden tullen omille teilleni.

Kesäkuussa muutimme omaan kotiin, pikkumökkiin, kirkonkylään ukin kaupan takapihalle. Kodin ulkoseinät olivat jääneet maalaamatta, portaat olivat sitäkin viimeistellymmät. Eteisen ainoa valonlähde oli ulko-oven ikkuna, jolla oli myös musiikillinen tehtävä säestää oven sulkeutumista helähtämällä tai räjähtämällä riippuen kulkijan vauhdista ja mielentilasta. Eteisestä pääsi kylmään huoneeseen, jossa säilytettiin ylimääräisiä vaatteita ja tavaroita. Sen ovinurkassa oli pieni kirstu, jossa olivat äidin aarteet, todistukset ja kirjeet. Seinustalla oli kaappi, jossa säilytettiin Norjasta tuotuja ruokatavaroita.

Keittiöön tultaessa oli ovea vastapäätä ikkuna, jonka vieressä oli kirjaillun verhon takana astiateline. Ikkunan alapuolella oli taso keittiöpuuhia, leipomista varten. Tason hellan puoleisessa päässä pidettiin puhdasvesisankoja, toisessa päässä oli ruokakomero. Oikean puoleisella seinustalla oli ruokapöytä, jonka alta löytyi jokaiselle jakkara. Ne olivat kätevät, helposti työnnettävissä pöydän alle viemästä vähäistä lattiatilaa. Kesellä lattiaa oli luukku, jonka alle kätkeytyi parin metrin syvyinen, pienehkö maakellari. Ovesta tullessa vasemmalla oli valkoinen seinäpuhelin, joka taisi olla talon tarpeellisimpia esineitä; isä tilattiin usein kyytimään kyläläisiä.

Pikkumökissä ei ollut sähköjä, vesi kannettiin kaupan puolelta. Illan tullen valoa saatiin sytyttämällä katossa roikkuvat tilley-lamput. Puuhella oli vasemmalla, muuri lämmitti myös kamaria, joka oli erotettu keittiöstä liukuovella. Kamarissa olivat kerrossängyt ja levitettävä heteka. Heteka avattiin illalla äidin ja isän vuoteeksi. Hetekan jalkopäässä vaatekaappien